

## ЎСМИРЛАРДАГИ АГРЕССИВ ХУЛҚ-АТВОРНИНГ ПСИХОЛОГИК - ПЕДАГОГИК ЖИХАТЛАРИ ВА НАМОЁН БЎЛИШ ШАКЛЛАРИ

Эшпулатова Шохиста Акбар кизи

*Ахборот технологиялари ва менежмент университети ўқитувчиси*

*Email: eshpulatova [2024@gmail.com](mailto:2024@gmail.com)*

## ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ И ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ И ПРОЯВЛЕНИЯ АГРЕССИВНОГО ПОВЕДЕНИЯ У ПОДРОСТКОВ

Эшпулатова Шохиста Акбар кизи

*преподаватель Университета информационных технологий и управления,*

*Узбекистан, г. Карши*

### АННОТАЦИЯ

*Мазкур мақолада ўсмирлик даврида агрессив хулқ-атворнинг шаклланиши, унинг психологик ва педагогик омиллари ҳамда намоён бўлиш хусусиятлари баён этилган. Ўсмирлик даврида шахс камолоти, ўзини англаш, мустақилликка интилиш ва оилавий муҳит, тенгдошлар гуруҳи, шахснинг индивидуал-психологик хусусиятлари, ижтимоий-маданий таъсирлар ҳамда оммавий ахборот воситалари ва рақамли муҳитнинг агрессив хулқ-атворга таъсири каби муаммолар таҳлил қилинган.*

*Шунингдек, агрессив хулқ-атворнинг олдини олишда психологик-педагогик ёндашувнинг ўзига хос хусусиятлари келтирилган.*

**Калит сўзлар:** *шахс, ўсмирлик даври, агрессия, агрессив хулқ-атвор, психологик омиллар, педагогик таъсир, эмоционал ҳолат, тенгдошлар, оила, ижтимоий муҳит, профилактика, мустақил фаолият.*

### АННОТАЦИЯ

*В данной статье описывается формирование агрессивного поведения в подростковом возрасте, его психолого-педагогические факторы и особенности его проявления. Проанализированы такие вопросы, как развитие личности, самосознание, стремление к независимости и семейная среда, группа сверстников, индивидуально-психологические характеристики личности, социокультурные влияния, а также влияние средств массовой информации и цифровой среды на агрессивное поведение в подростковом возрасте.*

*Также представлены специфические особенности психолого-педагогического подхода к профилактике агрессивного поведения.*

**Ключевые слова:** *личность, подростковый возраст, агрессия, агрессивное поведение, психологические факторы, педагогическое влияние, эмоциональное состояние, сверстники, семья, социальная среда, профилактика, самостоятельная деятельность.*

Сўнгги йилларда жамиятимизда ёш авлоднинг психологик саломатлиги ва ижтимоий мослашувини таъминлаш таълим-тарбия тизимининг муҳим вазифаларидан бири сифатида қаралмоқда. Чунки, шахс камолотининг энг муҳим даври сифатида ўсмирлик даврида ўқувчиларда кузатиладиган агрессив хулқ-атвор шакллари ота-она, педагог ва психологлар томонидан ўрганиладиган муаммо ва вазифалардан биридир. Чунки мазкур даврда шахснинг ўзини англаши, мустақил қарор қабул қилишга интилиши, тенгдошлар орасида ўз ўрнини белгилаши ва катталар билан муносабатларни қайта кўриб чиқиши кучаяди.

Агрессив хулқ-атворни фақат ташқи тажовузкорлик ёки интизомсизлик сифатида баҳолаш тўғри эмас. У кўп ҳолларда ўсмирнинг ички эмоционал ҳолати, қониктирилмаган эҳтиёжлари, шахслараро муносабатлардаги муаммолар, стресс, рад этилганлик ҳисси ёки ўзини ҳимоя қилишга бўлган эҳтиёж билан боғлиқ бўлиши мумкин. Шу нуқтаи назардан, ўсмирларда агрессив хулқ-атворни психологик-педагогик жиҳатдан ўрганиш, унинг келиб чиқиш омилларини аниқлаш ва конструктив профилактик чораларни ишлаб чиқиш долзарб илмий-амалий вазифалардан биридир. Жумладан, бу каби ҳолатларда, айниқса руҳий-физиологик жиҳатдан ҳам мураккаб ўзгаришлар даврини бошидан кечираётган 14-16 ёшлардаги ўсмирларда айрим хулқий оғишлар, енгил ҳаёт кечириш тарзини хоҳловчилар сони кўпайиб бормоқда [1]. Ушбу муаммоланинг назарий асосларини тадқиқ этиш ҳамда ижтимоий-иқтисодий ўзгаришларнинг ўсмир-ёшлар хулқ атворида салбий таъсир қилиш мумкин бўлган жиҳатларини таҳлил этганимизда, бу салбий ҳолатлар ҳамма ёшларда шундай намоён бўлмаганлигини билдик, чунки инсоннинг хулқ-атвори ўзгарувчан ва ранг-баранглиги унинг индивидуал хусусиятлари, ўзига хос «услуглари»нинг мавжудлиги билан юзага келаётганлигига амин бўлдик.

Ўсмирлик даври ўзининг мураккаблик томонлари билан бошқа ёш давларидан ажралиб туради. Бу даврда ўсмир болаларнинг шахсиятини ҳурмат қилиш, уларга берилаётган эътибор албатта, эртага ўзининг самарасини беради. Инсон боласи ёмон бўлиб туғилмайди, балки ижтимоий муҳитнинг таъсири остида шаклланади. Ўсмир болалардаги салбий сифатлар, муаммоларни юзага келишида оиладаги ота-онанинг таъсири жуда катта. Уларнинг айби шундаки, ота-оналар фарзандларини моддий таъминлаш орқали гуёки, елкаларига юкланган вазифаларни адо этмоқдалар. Лекин, моддийликни ўзи ўсмирнинг порлоқ келажагини таъминлаб бера олмайди. Айниқса, ўсмирлик даврида улар учун маънавий озуқа зарур. Чунки у орқали ўсмир атроф-муҳит, яхши инсонлар давраси, ижобий фазилатлар, эъзгу тилаклар қила олишни ўрганади. Бу эса ота-онадан китобхонлик мутаоласи билан кўпроқ шуғулланишни талаб этади [2]. Болаларимиз эшитган нарсалардан кўра кўпроқ кўрган нарсаларни такрорлашга ҳаракат қиладилар. Китобни ўзларига ошно қилганларида ёлғиз эмасликларини ҳис қилади ва асар қаҳрамонларига хос мардлик, жасурлик ва меҳнатсеварлик орқали мақсадга эришиш ғояларини англай бошлайди. Тўрт миждо соғлом бўла туриб, ижтимоий

хаётидан қоникмаслик, бу кўрнамакликдир. Юрти, яқинлари даврасида эканлиги уни чинаккам бахтли эканлигини ифодалайди.

Ўсмирлик даври шахс ривожланишининг ўзига хос босқичи бўлиб, унда физиологик, когнитив, эмоционал ва ижтимоий ўзгаришлар бир вақтнинг ўзида кечади. Айниқса бу даврла қуйидаги ҳолатлар юзага келади ва кузатилади:

- мустақилликка интилиш кучаяди;
- ўз шахсияти ва ижтимоий мақомини англаш эҳтиёжи ортади;
- тенгдошлар билан муносабатлар муҳим аҳамият касб этади;
- ҳис-туйғуларни бошқаришда беқарорлик кузатилиши мумкин;
- танқид ва рад этилишга сезгирлик ортиши мумкин;
- катталар томонидан назоратга нисбатан қаршилик пайдо бўлиши эҳтимоли

мавжуд;

- ўз кадр-қимматини тасдиқлашга эҳтиёж кучаяди. Ушбу хусусиятларнинг ўзи агрессив хулқ-атворнинг сабаби эмас. Бироқ ўсмир қийин вазиятларни конструктив тарзда ҳал қилиш кўникмаларига етарлича эга бўлмаса, эмоционал зўриқишни агрессив хатти-ҳаракатлар орқали намоён қилиши мумкин. Шунинг учун ўсмирнинг агрессив ҳаракатини баҳолашда унинг ёшига хос психологик эҳтиёжлари ва ривожланиш хусусиятларини ҳисобга олиш муҳимдир.

Ўсмир учун энг ёқимсиз вазият – жамоа ва ўртоқларининг норозилиги, мулоқот қилишни истамаслик, энг оғир жазо эса – очик ёки ноошкор алоқа узиш, гаплашмасликдир. Ўсмирларда дўстлик муносабатларининг муҳим шарт бу шаънини ҳурмат қилиш, тенглик, содиқлик, дўстга ёрдам, тўғрисиўзлик ҳисобланади [3]. Ўсмирлик даврида асосий фаолият ўқиш фаолияти бўлиб, бу даврида улар билимдон ва талабчан, лекин материални қизиқарли ва аниқ тушунтириб берадиган, дарсни бир меъёрда ташкил эта оладиган, ижодкор, ўзига жалб қила оладиган, дарсни ҳар бир ўқувчи учун максимал даражада қизиқарли олиб борадиган, адолатли, оқ кўнгил ва маданиятли ўқитувчиларни ёқтирадилар. Ўрта синфларда ўқувчилар фанлар асосини ўрганиш ва ўзлаштиришга киришадилар. Ўсмирлик ёшининг охирига келиб эса улар ўзларининг бўлғуси касби ва келажаклари ҳақида ўйлай бошлайдилар. Бу даврдаги ўқувчилар ўзини аста-секин катта одам деб ҳис қила бошлайди, лекин кўп одат ва хусусиятлари болаларча бўлиб қолади. Бу ҳиссиёт катталиқ ҳисси деб аталади, лекин катталиқ ҳиссига тўсқинлик қиладиган ҳолатлардан бири ўсмирларнинг ота-онасига моддий қарамлигидир. Чунки, мактабга кетаётган бола ота-онасидан пул сўрайди, лекин ота-онаси унга болаларча муносабатда бўлади ва кам пул беради. Бу эса болани қониктирмайди. Катталар ва ўсмирлар орасидаги зиддиятларнинг айнан шу сабаби – катталарда уларга нисбатан болаларча муносабатнинг сақланиб қолишидир.

Ўқувчининг мустақиллик даражаси ҳақидаги тасаввурлар катталар ва ўсмирларда турлича. Катталар бу ёшда ўсмирларга ўз ёнидан жой беришни ўрганишлари лозим. Шунингдек, уларнинг хулқи ва ўзлаштиришини объектив баҳолаш ёш хусусияти, интеллектуал имкониятларини ҳисобга олиш, дарсларни юқори савияда, қизиқарли олиб

бориш, оилада қулай шароит яратиш орқали шахслараро оқилона муносабатни вужудга келтириш ўсмир ҳаётидаги салбий ҳолатларнинг содир бўлмаслик омилдир [4]. Ҳар бир ўсмир ўқувчига индивидуал муносабатда бўлиш, жамоада ҳуқуқбузар болаларга муносабатни яхшилаш ва тўғри йўлга қўйиш, мактаб педагогик жамоаси томонидан микромуҳитга алоҳида назорат уюштириш зарур. Ўсмирларни тадқиқот қилиш, ўрганиш текшириш ва қайта тарбиялаш жараёнида ижтимоий муҳитдан ташқари, педагогик-психологик қонуниятларга мурожаат қилиш тарбиянинг самарадорлигини оширишда шахслараро муносабатларни тўғри йўлга қўйишда ва жамоада соғлом муҳитни вужудга келтиришда жуда катта ёрдам беради.

Ўсмирнинг муҳим эҳтиёжлари қондирилмаслиги, мақсадига эриша олмаслиги ёки ўзини қадрсиз ҳис қилиши фрустрацион ҳолатни келтириб чиқариши мумкин. Агар бундай ҳолат узоқ давом этса ва конструктив енгил стратегиялари шаклланмаган бўлса, агрессив реакция эҳтимоли ортиши мумкин. Шунингдек, ўсмирларда агрессив хулқ-атворни фақат индивидуал-психологик хусусиятлар билан тушунтириш етарли эмас. Бунда айниқса таълим ва тарбия муҳити ҳам муҳим аҳамиятга эга. Мактаб муҳитида педагог ва ўқувчи ўртасидаги муносабатлар, синфдаги психологик иқлим, интизом талабларининг қандай қўйилиши, ўқувчининг фикри эшитилиши ва унинг шахсиятига ҳурмат билан муносабатда бўлиш агрессив хулқнинг профилактикасида муҳим омиллар ҳисобланади.

Энг муҳими оила ва тенгдошлари билан муносабатлар тизими ўсмир шахсининг ижтимоийлашувида асосий муҳитлардан бири ҳисобланади. Оиладаги мулоқот услуги, низоларни ҳал қилиш усуллари, эмоционал қўллаб-қувватлаш даражаси ва ота-онанинг тарбия услуги ўсмирнинг хулқ-атвор стратегияларига таъсир кўрсатиши мумкин ҳамда унинг тенгдошлари даврасида ўз ўрнини топиш ва ижтимоий мақомга эга бўлиш эҳтиёжи баъзи ҳолларда ўсмирни муайян хулқ-атвор шакллари қабул қилишга ундаши мумкин. Оилада агрессия низоларни ҳал қилишнинг одатий воситаси сифатида намоён бўлса, ўсмир ушбу хулқ моделини ўзлаштириши мумкин. Аксинча, ўзаро ҳурмат, очик мулоқот, ҳис-туйғуларни конструктив ифодалаш ва муаммони музокара орқали ҳал қилиш муҳити ўсмирнинг ижтимоий-коммуникатив кўникмаларини ривожлантиришга хизмат қилади.

Хулоса сифатида шуни айтиш лозимки, ўсмирларда агрессив хулқ-атвор мураккаб психологик-педагогик ҳодиса бўлиб, унинг шаклланишига бир вақтнинг ўзида шахсий, эмоционал, когнитив, оилавий, мактаб ва ижтимоий омиллар таъсир қилиши табиий ҳол. Бу даврда ўсмирларда агрессив хулқ-атвор жисмоний, вербал, билвосита, предметларга йўналтирилган, автоагрессив ва рақамли шаклларда намоён бўлиши мумкин. Унинг ҳар бир кўринишини бир хил сабаб билан тушунтириш мумкин эмас. Шунинг учун профилактика ва коррекцион ишларда индивидуал ёндашув зарур. Демак, ўсмир-ёшларда агрессиянинг олдини олишнинг муҳим шarti — уларнинг эмоционал эҳтиёжларини англаш, самарали мулоқотни йўлга қўйиш, низоларни конструктив ҳал

қилиш кўникмаларини шакллантириш ва ижобий ижтимоий муҳит яратиш ҳамда оила ва таълим муассасаси ўртасидаги ҳамкорлик муҳим омил ҳисобланади.

### **Фойдаланилган адабиётлар.**

1. Коннор Д. Агрессия и антисоциальное поведение у детей и подростков: учебное пособие. СПб.: Прайм-ЕВРОЗНАК, 2015. –С. 288.
2. Мельникова М.Л. Когнитивно-поведенческая оценка агрессивного поведения подростков. // Психологические проблемы развития и существования человека в современном мире: сб. науч. тр. – Екатеринбург: Урал. гос. пед. ун-т., 2008. – С. 8-18.
3. Давлетшин М.Г. ва бошқалар. Ёш даврлари ва педагогик психология: ўқув методик қўлланма. Т., 2004.
4. Шоумаров, Б. Умаров, Ф. Акрамова. Ёшларда хулқ оғиши ва тарбия бузилишининг олдини олиш бўйича психологик маслаҳатлар. Тошкент-2015, 48- б.